

УДК 330.34:314.72-054.73(477.87)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2025-2-4>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: МІГРАЦІЯ, ПЕРЕМІЩЕННЯ БІЗНЕСУ Й ЕТНІЧНА ДИНАМІКА

Коваль Катерина Петрівна

доктор філософії зі спеціальності «Географія», науковий співробітник,
Інститут географії Науково-дослідницького центру астрономії та наук про Землю, м. Будапешт,
Угорщина;

старший викладач кафедри географії та туризму,
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8554-6816

Актуальність дослідження: повномасштабне російське військове вторгнення в Україну суттєво змінило повсякденне життя Закарпаття. Імовірно, тисячі місцевих жителів покинули свою батьківщину, а паралельно сотні тисяч внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з охоплених війною територій знайшли притулок у регіоні. Слідом за населенням на Закарпаття почав переїжджати й бізнес, майже 400 компаній перенесли свою діяльність в область, яка вважається найбезпечнішим регіоном країни. Усі ці зміни позначаються на етнічних та економічних процесах в області. **Предмет дослідження:** особливості соціально-економічних змін на Закарпатті, а також міграційних тенденцій та етнічних процесів. **Мета дослідження:** виділити основні міграційні тенденції, які мають значний вплив на соціально-демографічну трансформацію в області. Крім того, особливу увагу приділили аналізу ділового життя Закарпаття, акцентуючи увагу на діяльності угорських підприємців. **Основна мета роботи** полягає в тому, щоб дослідити, (1) як ці процеси сформували соціальні, етнічні й економічні відносини в досліджуваному регіоні; (2) які основні характеристики мають нові соціально-економічні процеси на Закарпатті; (3) як геополітична криза змінила становище угорського бізнесу в області. **Методологія дослідження:** ґрунтується переважно на напівструктурованих інтерв'ю, проведених із закарпатськими підприємцями, а також із представниками ділових і громадських організацій та експертами в галузі. **Результати дослідження:** на основі емпіричного дослідження відзначається, що частка угорців зменшилася переважно в міських районах, тоді як поселення ВПО концентруються саме там, що призводить до зміни етнічного складу населення. Також стверджується, що оцінка прибуття ВПО й переміщення компаній із постраждалих від війни територій на Закарпаття показує амбівалентну картину. З одного боку, податки, які сплачують переміщені компанії, приносять більше коштів до місцевого бюджету й розвивають інфраструктуру. З іншого боку, через новоприбулих мешканців, багато з яких мають кращі фінансові й інші соціальні ресурси, ніж місцеві жителі, ціни на нерухомість і на послуги значно зросли. Результати дослідження також указують на те, що закарпатці іноді побоюються, що ВПО витіснять їх зі своїх місцевих соціально-економічних позицій. **Практичне значення:** отримані результати є важливими для визначення поточних соціально-економічних процесів і проблем досліджуваного регіону, а також для подальшого вивчення етносоціальних процесів, можливих майбутніх точок втручання і стратегічного планування. **Висновки:** хоча з розгорненням повномасштабної російсько-української війни Закарпаття не стало зоною бойових дій, соціально-економічні зміни фундаментально вплинули на всі сфери життя Закарпаття, але особливо на етнодемографічні процеси й обстановку бізнесу. **Перспективи подальших досліджень** полягають у постійному й поглибленому моніторингу цих процесів, особливо вивченні інтеграції нових жителів області й ефективності релокованих підприємств.

Ключові слова: Україна, Закарпаття, російсько-українська війна, міграція, економіка.

SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF TRANSCARPATHIA DURING THE WAR: MIGRATION, BUSINESS RELOCATION AND ETHNIC DYNAMICS

Kovály Katalin Petrivna

PhD in Geography, Research Fellow,

Geographical Institute, HUN-REN Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Budapest, Hungary;

Assistant Professor of the Department of Geography and Tourism,

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehove, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-8554-6816

The relevance of the research: the full-scale Russian military invasion significantly transformed the everyday lives of Transcarpathia, the westernmost county of Ukraine. Probably thousands of ethnic Hungarians and other locals left their homeland, while – in parallel – hundreds of thousands of internally displaced persons (IDPs) from the war-torn territories found refuge in the region. After the population, businesses have also started to move to Transcarpathia, almost 400 companies have relocated their operations to the oblast, which is considered the safest region in the country. All these changes have an impact on the ethnic processes and economic conditions of the oblast. **The subject of the research:** peculiarities of socio-economic changes in Transcarpathia as well as migration trends and ethnic processes. Main goals of the research are to highlight the primary migration trends that have a significant influence on the socio-demographic transformation in the oblast. Furthermore, special attention is paid to the analysis of business life in Transcarpathia, focusing on the activities of Hungarian entrepreneurs. The further main aims of the present paper is to explore (1) how these processes shaped social, ethnic and economic relations in the investigated region?; (2) what are the main features of the newly emerging socio-economic trends in Transcarpathia?; (3) how has the geopolitical crises changed the situation of Hungarian businesses in the oblast? **Research methodology** is founded on mainly semi-structured interviews conducted with the Transcarpathian entrepreneurs as well as with the representatives of business and social organizations and experts in the field. The interviews were analysed using content analysis. **Main results:** based on this empirical research it can be stated that mostly in urban areas the proportion of Hungarians has fallen, while the settlement of IDPs concentrates there, resulting in population change. The assessment of the arrival of IDPs and relocation of companies from the war-affected areas to Transcarpathia shows an ambivalent picture. On the one hand, the taxes paid by the relocated companies bring more resources to the county budget and improve the infrastructure. On the other hand, due to the newcomers, many of whom have higher financial and other social resources than locals, real estate and service prices have increased. Results also pointed out that Transcarpathians sometimes fearful of being excluded by IDPs from their local socio-economic positions. **Practical significance:** the results obtained are important for identifying current socio-economic trends and problems of the studied region, as well as for the further investigations of ethno-social processes, possible future points of public intervention, and strategic planning. **Conclusions:** although with the outbreak of the full-scale Russian-Ukrainian war, Transcarpathia did not become a military zone, socio-economic changes have fundamentally affected all spheres of life in the region, especially ethno-demographic processes and the business environment.

Key words: Ukraine, Transcarpathia, Russian-Ukrainian war, migration, economy.

Постановка проблеми. Протягом останніх років в Україні спостерігається низка політико-економічних криз: події Євромайдану, анексія Криму російською федерацією, початок збройного конфлікту на Сході України – і їх соціально-політичні наслідки (тривалий економічний спад, девальвація гривні, зростання цін на комунальні послуги, страх від військових призовів тощо), що мали значний вплив на повсякденне життя закарпатців, збільшивши кількість тих, хто вирішив працювати за кордоном або остаточно емі-

грувати. Проте розгорнення російсько-української повномасштабної війни, яка триває вже понад три роки, спричинила й інші драматичні зміни: тоді як велика кількість закарпатців виїхала за кордон, десятки тисяч внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) прибули й залишилися на постійне місце проживання в регіоні. Це суттєво вплинуло й на соціально-демографічну ситуацію в Закарпатті.

Слідом за населенням почав переміщення й бізнес, вивозячи свої виробничі потужності,

ресурси, а також і робочу силу в більш безпечні регіони України. Одним із таких регіонів стало Закарпаття, яке вважається одним із найбезпечніших регіонів України¹, посіло третє місце за кількістю релокованих підприємств [1; 2]².

У статті на основі емпіричного дослідження простежено основні зміни в соціально-економічному житті Закарпаття після повномасштабного російського військового вторгнення в Україну. Окрему увагу приділили аналізу змін підприємницького життя на Закарпатті, фокусуючи увагу на діяльності угорських підприємців Закарпаття.

Основною метою дослідження було вивчення того, як розгорнення повномасштабної російсько-української війни вплинула на соціальні, етнічні й економічні відносини Закарпаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З початком повномасштабної військової агресії росії в Україні публікуються наукові й аналітичні матеріали, присвячені різним питанням соціально-економічного розвитку країни та її регіонів в умовах війни. Однак варто зазначити, що ці роботи переважно аналізують соціально-економічні зміни на національному рівні [3; 4; 5]. Набагато менше аналізу на регіональному рівні. Крім того, праці зазвичай базуються на аналізі статистичних даних, а ще менше досліджень виконано з використанням емпіричних методів.

Одним із регіональних аналізів є праця О. Чубаря та співавторів, які вивчали процеси релокації бізнесу на Закарпатті внаслідок війни в територіальному та галузевому зрізі [1]. Проблематику переміщення бізнесу внаслідок російсько-української війни та її регіональних особливостей викладено в роботах

У. Росоли та співавторів [6], а досвід українських підприємців та особливості релокації бізнесу у воєнний час викладено в публікації Л. Якимової [2]. Соціально-демографічні тенденції Закарпаття та зміни, спричинені війною, аналізуються в роботах П. Татраї, А. Ероша, К. Ковалю, Й. Молнара та Д. Молнар [7; 8; 9; 10]. Д. Молнар і співавтори аналізують кризу біженців в Україні й становище ВПО в прикордонних населених пунктах Берегівського району [11]. Становище угорських підприємців Закарпаття досліджували Р. Бачо й Г. Патакі [12], а також К. Коваль [13].

Результати здебільшого базуються на емпіричному дослідженні й польовому досвіді (соціально-географічні спостереження міських і сільських просторів). Оскільки статистичні дані в Україні є обмеженими (особливо в час війни), а наявні часто застарілими й неповними, виправданним було проведення емпіричного дослідження для комплексного та поглибленого вивчення сучасних соціально-демографічних процесів Закарпаття, особливу увагу приділяючи впливу повномасштабної російсько-української війни.

Емпіричну основу дослідження становлять напівструктуровані інтерв'ю, які записані в період із листопада 2024 року по квітень 2025 року з угорськими й українськими підприємцями Закарпаття, а також з експертами та ключовими представниками суспільно-економічного життя угорської меншини області. Щодо останнього ми опитали представників церкви, культурних та освітніх установ, а також експертів з економіки й демографії. Разом із цим ми мали намір з'ясувати, які погляди на досліджувану тематику мають члени українського суспільства, тому серед наших опитаних також були місцеві етнічні українці-підприємці та підприємці з числа ВПО. Загалом під час дослідження проведено 15 напівструктурованих інтерв'ю. Наші попередні знання про досліджуваний регіон і мережа контактів допомогли визначити й знайти перше коло потенційних респондентів. Подальший відбір підприємців-респондентів здійснювався методом «снігової кулі», на основі рекомендацій попередніх респондентів

¹ З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну до моменту написання рукопису (травень 2025 року) Закарпатська область зазнало три авіаудари, у результаті яких не завдано тілесних ушкоджень: навесні 2022 року ракетний обстріл влучив в інфраструктурний об'єкт залізничної станції Воловця, а наприкінці 2024 року в повітряний простір Закарпаття двічі потрапляли ракети й безпілотники, які були знешкоджені засобами протиповітряної оборони.

² У рамках Програми релокації підприємств в Україні до кінця 2024 року 840 підприємств переїхали в безпечніші регіони [2].

і вже опитаних експертів, намагалися орієнтуватися на тих, хто має багаторічний досвід ведення бізнесу в цій сфері. Обираючи експертів, ми прагнули звернутися до тих, які мають широке знання про сучасні соціально-економічні процеси Закарпаття й мають відповідну експертизу в досліджуваній темі. Респонденти в кожному випадку могли вільно вирішувати, якою мовою вони бажають продовжити розмову, обираючи ту, яка була для них найзручнішою. Таким чином, 10 інтерв'ю проведено угорською мовою, а п'ять – українською.

Інтерв'ю проаналізовано за допомогою тематичного аналізу. Цей метод дає можливість отримати глибше розуміння причинно-наслідкових зв'язків цих процесів, виявити тенденції, які не завжди очевидні (або не пояснюються) статистичними даними. Однак, окрім напівструктурованих інтерв'ю, також виконано кількісний аналіз тих статистичних даних, які були релевантними й доступними, з використанням бази даних Державної служби статистики Закарпаття й України.

Мета дослідження – виділити основні міграційні тенденції, які значно впливають на соціально-демографічну трансформацію в області; проаналізувати ділове життя Закарпаття, акцентуючи увагу на діяльності угорських підприємців; дослідити, як ці процеси сформували соціальні, етнічні й економічні відносини в досліджуваному регіоні; які основні характеристики мають нові соціально-економічні процеси на Закарпатті; як геополітична криза змінила становище угорського бізнесу в області.

Основний матеріал. *Демографічні зміни.* З лютого 2022 року, з розгортанням повномасштабного російського військового вторгнення в Україну, місцеві новини повідомляли про масову еміграцію угорців, що частково підтверджено й нашим польовим досвідом. Однак достовірних статистичних даних про цей процес немає, що ускладнює його відстеження. До лютого 2022 року чисельність угорської громади Закарпаття оцінювалася приблизно в 130,000 осіб, а відповідні дослідження на кінець 2024 року оцінили їхню кількість до 100,000 осіб [8]. Угорщина була

традиційною країною призначення трудової та освітньої міграції для етнічних угорців Закарпаття, і цей процес мобільності посилений упровадженням подвійного громадянства угорським урядом, доступного з 2011 року. Геополітичні події в Україні у 2014 році й повномасштабне російське вторгнення у 2022 році спровокували подальші різкі переміщення населення. Угорці переважно переселялися до Угорщини, що підтверджено й дослідженням Р. Бачо й Г. Патакі [12]. У цих процесах етнічним угорцям допомагав наявний їм угорський паспорт, а також те, що вони мають розгалужену транснаціональну мережу контактів через раніше переселених родичів і знайомих. З одного боку, це значно полегшило рішення, яке їм довелося прийняти раптово – виїхати з країни чи ні, а з іншого – допомогло їм легше інтегруватися в нове середовище за кордоном.

«Угорці Закарпаття ніколи не орієнтувалися на Внутрішню Україну, а завжди на Угорщину. Тож угорцям було куди подітися» (експерт з економіки, чоловік середнього віку, Берегове).

З емпіричних досліджень [8; 10; 13] випливає, що обсяги міграції угорської громади Закарпаття на кінець 2024 року значно зменшилися, але все ще тривають.

Важливо також згадати про мотивацію тих, хто залишилися на Закарпатті, тобто про те, які основні стримувальні фактори залишитися на батьківщині. На основі емпіричного дослідження, проведеного серед закарпатських угорців [10], визначили, що основним таким фактором було те, що вони відчували себе в основному в безпеці на Закарпатті. З одного боку, близькість кордонів і за необхідності швидка можливість залишити країну наповнювали їх відносним спокоєм. З іншого боку, з розвитком війни здавалося, що Закарпаття є безпечним регіоном, *«оскільки й інші біженці приїжджали сюди»* (ВПО, жінка середнього віку, Берегове). Багатьох також стримувало те, що вони не хотіли залишати літніх родичів, родинний дім, ферму чи бізнес. У сім'ях, де не всі могли або хотіли виїхати за кордон, головний стримувальний фак-

тор – залишатися разом. Деякі з респондентів також зазначили, що їм було б важко почати життя заново десь за кордоном, тому вони вирішили залишитися в Україні.

Хоча не маємо конкретних результатів досліджень, різні повідомлення свідчать про подібну тенденцію й серед румунського населення, яке також масово скористалося своїм другим громадянством для еміграції [14].

За офіційними українськими даними, з лютого 2022 року понад 20 мільйонів громадян України переїхали з постійного місця проживання або перебувають на тимчасово окупованих територіях [12]. За даними голови Закарпатської обласної військової адміністрації, з початку повномасштабної війни з області виїхало близько 300,000 осіб (кожен четвертий мешканець краю). Крім того, чимало чоловіків-заробітчани на початок війни традиційно перебувало за межами України. Однак міграційні процеси після 2022 року мають зовсім інший характер, ніж раніше. На основі власних досліджень можна стверджувати, що після розгорнення повномасштабної війни з регіону виїжджали не тільки ті, хто не бачили іншого способу для фінансового забезпечення, а й ті, хто в основному були задоволені своїм життям на Закарпатті, мали стабільне фінансове становище, але, побоюючись воєнної ситуації та її наслідків, вирішили емігрувати.

Тоді як велика кількість закарпатців покинула регіон, десятки тисяч ВПО прибули з охоплених війною внутрішніх областей України з перших же днів бомбардувань. На кінець 2024 року їх кількість оцінювалася в 250–300,000. Кількість офіційно зареєстрованих ВПО на той час становила 127,000 осіб³, із них близько 40,000 – в Ужгороді. Оскільки ВПО здебільшого приїхали з великих міст [11]⁴, вони шукали притулку

в знайомих їм міських просторах Закарпаття. Саме тому більше ніж половина з них (52%) проживає в Ужгородському та Мукачівському районах [15].

Таким чином, області в основному вдалося зберегти довоєнну кількість мешканців, але структура населення змінилася. Хоча через брак статистичних даних ми маємо лише непрямі джерела про ці зміни, досвід та емпіричні дослідження показують, що еміграція угорців була вибірковою. З області виїжджали переважно особи працездатного віку, як правило, із сім'ями. Масово виїхали й чоловіки призовного віку. Як наслідок, демографічний склад місцевих громад став спотвореним, з більшою часткою людей похилого віку та жінок. Еміграція була вибірковою не лише за демографічним складом, а й за соціальним статусом. Як і під час попередніх історичних катаклізмів (наприклад, після Другої світової війни), частка інтелектуалів та еліти серед емігрантів була відносно високою.

Феномен економічного зростання в період війни. Історію Закарпаття часто ілюструють тим фактом, що протягом ХХ століття її мешканці перебували в громадянстві п'яти різних країн, не виходячи з дому. Незважаючи на часті зміни державних кордонів, периферійний статус регіону – як у географічному, так і в соціально-економічному плані – залишився незмінним [13]. Закарпаття вважається однією з найбільш бідніших областей України. За даними 2021 року, лише окуповані Луганська та Донецька області мали нижчі середні доходи, ніж Закарпаття, а Державна служба статистики України у 2022 році поставила його на передостаннє місце серед регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку [16]. Це пояснює, чому протягом останніх десятиліть постійна й тимчасова міжнародна міграція стали центральними елементами стратегій фінансового забезпечення закарпатців, незалежно від етнічної належності. Виходячи із цієї периферійної позиції краю, соціально-економічні зміни, що відбуваються з 2022 року, особливо очевидні.

У кінці 2022 року Інститут економічних досліджень та політичних консультацій про-

³ Основна причина, чому ВПО офіційно не реєструються у відповідних військових органах, як того вимагає українське законодавство, полягає в тому, що вони хочуть залишатися непомітними для влади, щоб уникнути повістки до військкомату.

⁴ Більшість ВПО в Березівському районі прибули з Харкова, 20% – зі столиці, 12,2% – з Донецька. Крім того, велика кількість біженців прибула з Маріуполя, Луганська, Дніпра, Краматорська та Миколаєва [11].

водив опитування серед українських підприємців стосовно того, у якій області, на їхню думку, найбільш безпечно займатися бізнесом через російський ракетний терор. Результати показали, що найбільш безпечними регіонами для бізнесу підприємці вважали Волинську та Закарпатську, а найнебезпечнішими – Харківську, Полтавську, Івано-Франківську й Тернопільську області [17]. Із початку повномасштабної війни на Закарпаття переїхало близько 400 підприємств, які інвестували в область уже один мільярд євро (це до 40% усіх релокованих підприємств України). Створено понад 6 тисяч нових робочих місць, змінилася структура обласного бюджету.

Найбільша кількість релокованих підприємств становила сферу ІТ – понад 47%. Проте доцільно зауважити, що часто таке переміщення має лише формальний характер, оскільки специфіка ІТ-бізнесу полягає в його мобільності, відсутності обтяжень, пов'язаних із рухом і необхідністю переміщення великих обсягів матеріально-технічних ресурсів. За певними джерелами, від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну вже близько 35 тисяч працівників ІТ-компаній переїхали на Закарпаття, із сусідніх західних областей також [18].

Щодо галузевого розподілу переміщених підприємств подальший порядок виглядає так: 27,6% – сфера послуг, 19% – переробна промисловість, 4% – будівництво, по 0,5% – вантажний транспорт і сільське господарство [1]. Лідерами серед територіальних громад, у які перемістилось найбільше ІТ-підприємств, стали Батівська селищна ТГ Берегівського району (103 підприємств), Ужгородська міська ТГ (34 підприємств), Свалявська (9 підприємств) і Мукачівська (6 підприємств) міські ТГ Мукачівського району.

У підсумку три територіальні громади Закарпатської області прийняли найбільше підприємств релокованого бізнесу – Батівська, Ужгородська й Мукачівська (114, 82 та 43 підприємств відповідно), на які припадає 64,8% всіх релокованих підприємств. Найбільш привабливими для пере-

міщених підприємств виявилися дві міські територіальні громади з розвинутою інфраструктурою, сферою послуг, доступністю до адміністративних та інших управлінських структур локального й регіонального рівня. Щодо Батівської селищної ТГ, яка в області посіла позиції лідера за кількістю релокованих ІТ-підприємств, то її феномен криється в тому, що громада була в адміністративному порядку визначена місцем реєстрації підприємств ІТ-сфери та створення ІТ-кластера [1].

За даними голови Закарпатської обласної військової адміністрації, унаслідок збільшення надходжень від податків, дотаційності краю зменшилася за три роки з 60% до 25%. У 2025 році очікується й вихід на самоокупність. Лише у 2024 році в області удвічі збільшилася кількість індустриальних парків, яких уже загалом десять [14].

Результати соціально-економічної трансформації на Закарпатті. Вищезгадані двосторонні міграційні процеси суттєво трансформували суспільно-економічне життя Закарпаття. Сукупний ефект еміграції угорців і прибуття ВПО разом призвели до зміни етнічного складу населення області, особливо в містах, на користь українського населення (етнічний обмін). Процес етнічного обміну добре ілюструють шкільні дані Берегівської ТГ.

Згідно з відповідними даними Берегівської ТГ, у вересні 2022 року відбулося зменшення на 10%, а у вересні 2023 року – ще на 10%. Однак важливо зазначити, що найбільше учнів вибуло із класів з угорською мовою навчання, і кількість учнів постійно зменшується в них, тоді як кількість учнів в україномовних класах залишається стабільною (рис. 1).

Різниця стає ще більшою, якщо розглядати лише кількість першокласників. У Берегові кількість першокласників в угорськомовних класах з 2021 по 2022 роки зменшилася на 30%, а у 2023 році – ще на 20%. Тим часом у класах із українською мовою навчання кількість першокласників спочатку стагнувала, а потім зросла майже на 10%. Таким чином, частка учнів в угорськомовних класах

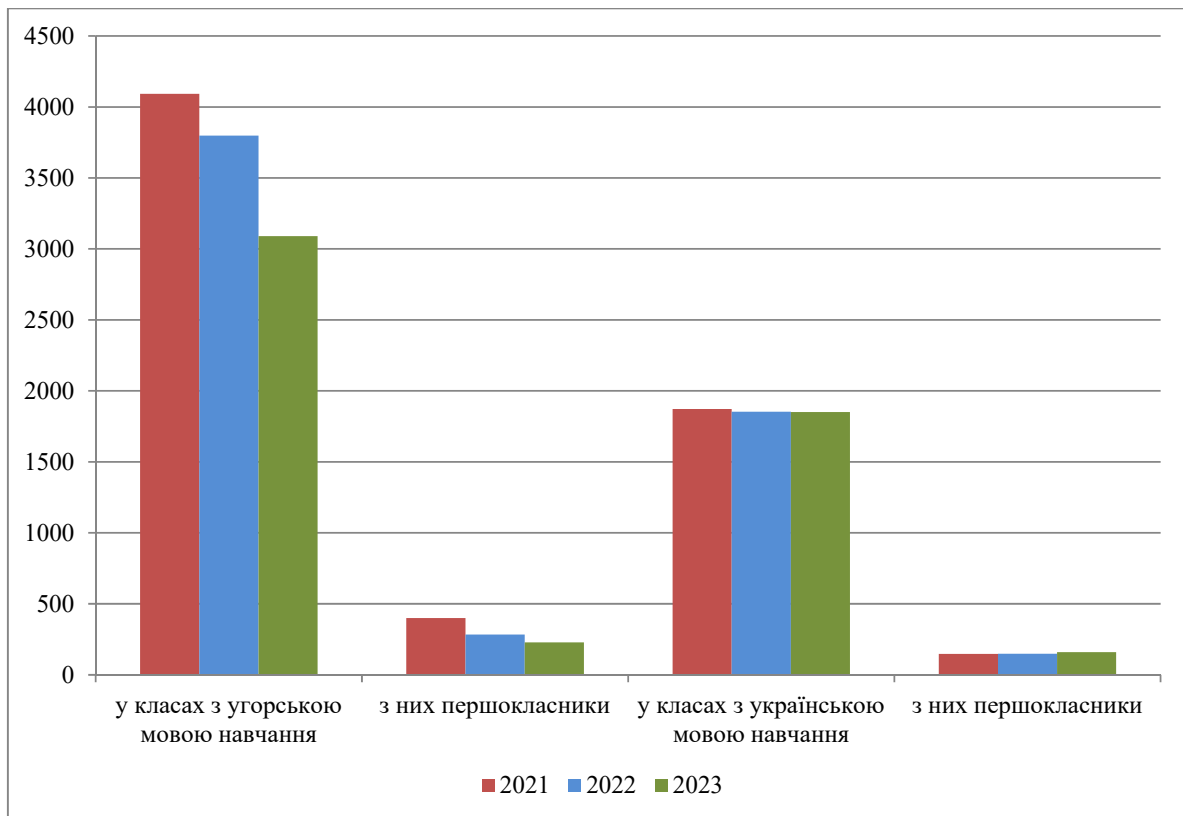

Рис. 1. Кількість учнів шкіл Берегівської ТГ за мовою навчання (2021–2023)

Джерело: управління освіти та культури Берегівської міської ради Закарпатської області.

у загальній кількості учнів знизилася з 73% до 58%. Це є чітким показником етнічного обміну в місті та його околицях.

Прибуття ВПО докорінно змінило місцеві умови й життя корінного населення. Наприклад, по всьому Закарпаттю відкрилося чимало нових кав'ярень, ресторанів, підприємств та інших комерційних точок, що створило новий, більш заможний сегмент суспільства й вплинуло на місцеві соціально-економічні процеси. Як висловився один із наших респондентів: «Є і плюси, і мінуси... Ну, плюс у тому, що з'являються гроші, більше податків надходить до бюджету, більше сплачується податків, більше будинків будується. Понад 400 підприємств переїхали. Деякі з них дуже великі. А мінус у тому, що повністю змінюється демографічна ситуація» (експерт з економіки, жінка середнього віку, Ужгород).

Важливо зазначити, що після початку повномасштабної війни ціни на нерухомість на Закарпатті, особливо у великих містах,

значно зросли. За підрахунками Агенції нерухомості «ЛУН», містом із найдорожчою орендою житла в Україні став Ужгород. За їхнім звітом, середня вартість оренди однокімнатної квартири в обласному центрі Закарпаття в липні 2024 року становила 17,700 тис. грн. Це були вищі ціни, ніж у Львові (16,500 тис. грн), у Києві (15,000 грн). На початок квітня 2025 року Ужгород залишається лідером серед українських міст за вартістю житла. Середня вартість однокімнатної квартири в обласному центрі Закарпаття за пів року зросла на 16% і на початок квітня 2025 року досягла 64,000 доларів США. У столиці цей показник – 63,000 доларів. Найдорожчі однокімнатні квартири – у Львові – 65,000 доларів [19].

За результатами власного емпіричного дослідження, прибуття ВПО сприймається неоднозначно корінними жителями Закарпаття. Деякі з наших респондентів вважають, що приїзд ВПО й поява бізнесу, що переїхали з інших регіонів України, дали

позитивний поштовх економіці Закарпаття. З одного боку, вони стимулюють економіку та створюють нові можливості для жителів краю, оскільки ВПО приїхали переважно з великих міст, з'явилися нові підприємства, що пропонують більш якісні послуги, які також стимулюють конкурентоспроможність і креативність місцевих підприємств. З іншого боку, оскільки більшість переміщених підприємств працюють в ІТ-секторі (переважно в Ужгороді), в області з'явився вищий статусний прошарок із більшою купівельною спроможністю. Водночас порушується питання матеріальної нерівності, оскільки частина ВПО походить із більш заможних верств населення. У такому периферійному регіоні, як Закарпаття, це призводить до різких відмінностей, які також сильно відбиваються в сприйнятті місцевих жителів. Наприклад, раптове підвищення орендної плати за нерухомість або вищий рівень життя деяких ВПО порівняно із закарпатцями може бути джерелом прихованих конфліктів, які можуть загостритися через відсутність взаємодії між місцевими жителями й переселенцями [20]. У випадку Ужгорода кілька респондентів також зазначили, що закарпатці, незалежно від етнічної належності, побоюються за власне становище на ринку праці, оскільки часто ВПО мають розгалужену мережу контактів, що дає їм перевагу порівняно з місцевими жителями.

«І на багатьох керівних посадах, телефони туди-сюди, про це потрібно подбати, цю людину потрібно поставити... Головні лікарі зайняли посади в лікарнях, замінивши наших, розумієте, головних лікарів? Ми втрачаємо позиції» (експерт з економіки, жінка середнього віку, Ужгород).

Однак з'являються й інші, більш позитивні, погляди щодо прибуття ВПО, коли вони розглядаються з перспективи «цінних людей», оскільки багато з них почали працювати на робочих місцях, які були вакантними, наприклад, сімейні лікарі в менших населених пунктах, працівники сфери обслуговування або технічні фахівці.

Щодо вищезазначених змін один із наших респондентів так охарактеризував амбівалентність соціально-економічної ситуації на Закарпатті:

«І, що важливо, прискорився процес урбанізації. Ужгород, Мукачево, Тячів, Хуст... І до Батєва щось завезли. Але в жодному маленькому містечку нічого немає. У Берегово взагалі нічого не приходить. І треба звернути увагу на те, що ті бізнеси, які прийшли, – я можу навести приклад Ужгорода – що я бачу як негатив, це те, що є дві сторони медалі. Одна сторона – це те, що, наприклад, прийшов великий завод. Він привів із собою робітників, він привів з собою менеджмент, більш фінансово сильну верству населення, і він привів із собою певну кількість капіталу. Ні Ужгород, ні Мукачево, ні інші міста не мали тієї інфраструктури, щоб обслуговувати цих людей, які звикли до певного рівня, звикли до певного стандарту, а тут, в Ужгороді, вони не мали інфраструктури, щоб їх обслуговувати. Вони привезли із собою готелі для собак, салони краси, людей, які вклали свої кошти, або фахівців. За два роки в Ужгороді відкрилося 12 приватних дитячих садків. Вони створили для себе приватні школи. І створили для себе такий рівень сервісу, який їх задовольняє. Це викинуло місцевих малих підприємців з гри, тому що, скажімо, проста жінка, яка раніше була манікюрницею і щось робила, до неї вже не ходять клієнти, тому що прийшов хтось, хто привів своїх, хто може це робити на такому рівні, і вони відтіснили [місцевих] трошки на задній план.... Прийшов перший дивізіон, і перший дивізіон грає на полі другого дивізіону. Де керівник компанії може мати прямий телефонний контакт із міністерством» (молодий державний службовець, Ужгород).

Становище угорського підприємництва Закарпаття. Напередодні повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року сфера закарпатського угорського бізнесу засвідчила позитивні зміни. Підприємництво стало привабливою діяльністю через фінан-

сової підтримки угорського уряду, насамперед завдяки Програмі економічного розвитку Егана Еде⁵, під впливом чого в колі закарпатських угорських економічних суб'єктів посилюється етнічний соціальний капітал⁶, що формувалася на формальній основі. Етнічна належність, угорська національність, також перетворилася в певний соціальний капітал. Однак результати інтерв'ювання свідчать про те, що з настанням повномасштабної війни підприємці, як загалом усі жителі Закарпаття, опинилися в скрутній ситуації. Зростання міграції, гостра нестача робочої сили, інфляція української національної валюти, страх і невпевненість, породжені війною, звузили можливості й підприємців, ускладнили довгострокове планування.

«Те, що ми маємо зараз, – це велика трагедія. Ми не можемо планувати, не можемо бачити завтрашній день. Раніше ми завжди мали цілі. Зараз ми прокидаємося вранці, не знаючи, що буде сьогодні, що буде завтра. Наприклад, у нас уже були архітектурні плани оздоровчого комплексу, але ми боїмося наважитися на це. Ми ще тримаємося, але не знаємо, що принесе завтрашній день» (молода підприємниця, Берегове).

Фактор невідомості посилюється й тим, що з 2019 року припинилася фінансова грантова підтримка з боку Угорщини, а на українські ресурси через їх відсутність розраховувати не доводиться. Зростання міграції та послаблення когезії угорської спільноти призводять і до послаблення етнічного соціального капіталу. Проте інтерв'ю з експертами свідчать і про те, що із Закарпаття виїхало менше активних, успішних підприємців, ніж найманих працівників. Також можна сказати, що ті підприємці малого бізнесу угорської національності, які виїхали з України після початку

повномасштабної війни, неповністю ліквідували свої інтереси на батьківщині: їх несуть або жінки-члени сім'ї, у багатьох випадках мігруючи між Угорщиною та Україною, або щоденні завдання виконують наймані працівники. Разом із тим у середовищі закарпатських угорців, що виїхали за кордон (переважно в Угорщину), може сформуватися транснаціональний етнічний соціальний капітал, який має шанс посилюватися й відкривати нові перспективи, функціонуючи своєрідним мостом між країнами ЄС та Україною.

Висновки. За останні три десятиріччя – з часу проголошення незалежності України – її мешканцям довелося стикнутися з численними труднощами, коли геополітичні кризи, революції та війни слідували одна за одною. Хоча з повномасштабною російсько-українською війною Закарпаття не стало зоною бойових дій, життя закарпатців з лютого 2022 року докорінно змінилося. Соціально-економічні зміни фундаментально вплинули на всі сфери їхнього життя, але особливо на етнодемографічні процеси й обстановку бізнесу. Ці зміни можна підсумувати так:

1. Як і раніше, чисельність закарпатців скорочувалася в основному за рахунок еміграції, але після 2022 року міграційні процеси розширилися за своїми обсягами й охопленими соціальними та віковими групами.

2. Хоча точно простежити цей міграційний процес неможливо через відсутність конкретних даних, із емпіричних даних випливає, що із Закарпаття масово виїжджали особи економічно активного віку та чоловіки призовного віку, у результаті цієї вибіркової міграції соціально-демографічний склад тих, хто залишився, змінився: жінки та люди похилого віку стали надмірно передпредставленими.

3. Паралельно з еміграцією закарпатців (у тому числі угорців) на Закарпатті наразі перебуває 250–300 тисяч ВПО (при цьому кількість офіційно зареєстрованих ВПО становить близько половини від цієї кількості). Унаслідок цього відбувається зменшення частки угорців і збільшення частки українців (етнічний обмін), переважно в містах, але

⁵ Програма реалізовувалася між 2016–2019 років з метою зміцнення існуючого угорського бізнесу в Закарпатті та заохочення створення нових підприємств, в інтересах підтримки угорської спільноти.

⁶ Поняття етнічного соціального капіталу трактуємо як сукупність формальних і неформальних зв'язків, яких дана особа може набути, належачи до певної етнічної групи, і які є доступними для всіх представників цієї групи, тож таким чином уся спільнота може відчувати переваги цього. Про це детальніше дивись: [13].

певною мірою й на всій території розселення угорців.

4. Сприйняття прибулих ВПО закарпатцями є амбівалентними: з одного боку, вони принесли новий поштовх економіці області й відіграють важливу роль у соціально-економічному житті краю, а з іншого – загрожують соціальному статусу місцевих жителів і підштовхують ціни на нерухомість і продукти харчування.

5. З настанням повномасштабної війни Росії проти України угорські підприємці, як загалом усі жителі Закарпаття, опинилися в скрутній ситуації. Негативні соціально-економічні наслідки російсько-української війни

призвели до послаблення етнічного соціального капіталу.

Оскільки соціально-економічні зміни, представлені в дослідженні, усе ще тривають – суттєво формуючи демографічні тренди та підприємницьке життя Закарпаття, перспектива подальших досліджень полягає в постійному й поглибленому моніторингу цих процесів, особливо вивченні інтеграції нових жителів області й ефективності релокованих підприємств.

Подяка. Дослідження підтримано дослідницькою стипендією Угорської академії наук імені Яноша Бояї.

Література

1. Чубарь О., Гапак Н.М., Бойко Я.М., Червак О.Ю. Релокація бізнесу на Закарпаття внаслідок війни: територіальний та галузевий зрізи. *Наукові перспективи*. 2023. № 5 (35). Р. 512–525. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-512-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-512-525).
2. Якимова Л. Особливості релокації бізнесу у воєнний час: досвід українських підприємців. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2024. № 5. Р. 214–230. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-214-229>.
3. Соціально-економічні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання / ред. Г. Ситник. Київ : Національний Університет імені Тараса Шевченка, 2023. 88 р.
4. Жила Г. Економічні та соціальні наслідки війни в Україні, вплив конфлікту на світову економіку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-35>.
5. Артёмов І., Ляшко М. Сучасні соціально-економічні виклики для України та шляхи їх мінімізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2024. № 1 (32). Р. 47–58. DOI: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1\(32\)](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1(32)).
6. Росола У., Гладинець Н., Петричко М. Вплив війни на економіку України: макроекономічний аспект. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2023. № 19 (1). Р. 226–234. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/9904> (дата звернення: 09.04.2025).
7. Tátrai P., Molnár J., Kovály K., Erőss A. A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*. 2018. № 3 (3). Р. 7–31. URL: <http://real.mtak.hu/id/eprint/101470> (дата звернення: 09.04.2025).
8. Erőss Á., Kovály K., Tátrai P. Exodus of the Hungarian minority from Ukraine? War-induced ethnic dynamics in the Ukrainian-Hungarian border region. *Muratova E., Zasanska N. (eds.). Minorities at war: cultural identity and resilience in Ukraine*. London : Routledge, 2024. Р. 221–238. DOI: <http://dx.doi.org/10.4324/9781003470601-15>.
9. Molnár D.I. Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest : MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 2018. 182 p. URL: <http://real.mtak.hu/id/eprint/81339> (дата звернення: 09.04.2025).
10. Kovály K., Opiola W. In the grip of the crisis: vulnerability and resilience of the Hungarian minority in Transcarpathia, Ukraine. *Tarvet R. (ed.) European minorities in times of crisis: negotiating identities*. London : Routledge, 2024. Р. 98–119. eBook ISBN: 9781003426486.
11. Molnár D.E., Pallay K., Molnár D.I., Darcsi K. Ukrajnai menekültválság és a belső menekültek helyzete a Beregszászi járás határ menti településein 2022-ben. *Tér és Társadalom*. 2023. № 37 (4). Р. 82–99. URL: <https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/3464> (дата звернення: 09.04.2025).
12. Bacsó R., Pataki G. Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetének összehasonlítása napjaink kihívásaiban és a jövőbeni kilátások tükrében. Beregszász : II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2024. 308 p. URL: <https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/4582> (дата звернення: 09.04.2025).
13. Kovály K. Az etnikai kapcsolati tőke földrajza: Ukrajnai vállalkozók a transznacionalitás útján. Budapest : Gondolat Kiadó, 2024. 218 p.

14. Гаврош О. Найбезпечніший регіон: як війна змінила демографію і економіку Закарпаття. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-viyna-zminyla-demohrafiyu-i-ekonomiku-zakarpattya/33262403.html> (дата звернення: 09.04.2025).
15. Національний інститут стратегічних досліджень: Нові мешканці Закарпаття: ситуація та потреби переміщеного населення. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpattya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya> (дата звернення: 13.04.2025).
16. Державна служба статистики України. Набір даних. URL: <https://stat.gov.ua> (дата звернення: 21.10.2024).
17. Гулік А., Федець І., Ангел Є., Кузяків О. Щомісячне опитування підприємств. *Український бізнес під час війни*. Вип. 1. URL: http://www.ier.com.ua/ua/areas_of_research/business_climate?pid=6921 (дата звернення: 21.10.2024).
18. Mukachevo.net. URL: https://mukachevo.net/news/z-pochatku-viyny-na-zakarpattia-pereyikhaly-35-tys-fakhivtsiv-it-sfery-50-vze-zvilnyly-vid-mobilizatsiyi_3573944.html (дата звернення: 09.03.2025).
19. Щоквартальний звіт ринку нерухомості від Л҃ВН за І. квартал 2025. URL: <https://suspilne.media/uzhhorod/991391-uzgorod-sered-lideriv-za-vartistu-zitla-v-ukraini/> (дата звернення: 21.04.2025).
20. IOM: Mapping the Situation and Needs of Displaced People in Zakarpatska Oblast (9–27 Nov 2022) Displacement Tracking Matrix. URL: <https://dtm.iom.int/reports/mapping-situation-and-needs-displaced-people-zakarpatska-oblast-9-27-nov-2022?close=true> (дата звернення: 14.03.2025).

References

1. Chubar, O., Napak, N., Bojko, Y., & Chervak, O. (2023). Relokatsiia biznesu na Zakarpatti vnaslidok viiny: terytorialnyi ta haluzevyi zrzyz [Business relocation to Transcarpathia as a result of the war: Territorial and sectoral sections]. *Naukovi Perspektyvy*, 5 (35), 512–525. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-512-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-512-525) [in Ukrainian].
2. Yakymova, L. (2024). Osoblyvosti relokatsii biznesu u voiennyi chas: dosvid ukrainskykh pidpriyemtsiv [Peculiarities of business relocation in wartime: The experience of Ukrainian entrepreneurs]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 5, 214–230. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-214-229> [in Ukrainian].
3. Sytnyk, H. (Ed.). (2023). Sotsialno-ekonomichni naslidky viiny Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy ta shliakhy yikh podolannia [Socio-economic consequences of the Russian Federation's war against Ukraine and ways to overcome]. Kyiv: Natsionalnyi Universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
4. Zhyla, H. (2023). Ekonomichni ta sotsialni naslidky viiny v Ukraini, vplyv konfliktu na svitovu ekonomiku [Economic and social consequences of the war in Ukraine, the impact of the conflict on the global economy]. *Ekonomika ta Suspilstvo*, 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-35> [in Ukrainian].
5. Artiymov, I., & Liashko, M. (2024). Suchasni sotsialno-ekonomichni vyklyky dlia Ukrainy ta shliakhy yikh minimizatsii [Current socio-economic challenges for Ukraine and ways to minimize them]. *Neopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist*, 1 (32). DOI: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1\(32\).47-58](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1(32).47-58) [in Ukrainian].
6. Rosola, U., Hladynets, N., & Petrychko, M. (2023). Vplyv viiny na ekonomiku Ukrainy: makroekonomichni aspekt [The impact of the war on Ukraine's economy: The macroeconomic aspect]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, 19 (1), 226–234. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/9904> [in Ukrainian].
7. Tátrai, P., Molnár, J., Kovály, K., & Erőss, A. (2018). A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján [The number of Hungarians living in Transcarpathia and the factors affecting their population size based on the SUMMA 2017 survey]. *Kisebbségi Szemle*, 3 (3), 7–31. URL: <http://real.mtak.hu/id/eprint/101470> [in Hungarian].
8. Erőss, Á., Kovály, K., & Tátrai, P. (2024). Exodus of the Hungarian minority from Ukraine? War-induced ethnic dynamics in the Ukrainian-Hungarian border region. In: E. Muratova & N. Zasanska (Eds.), *Minorities at war: Cultural identity and resilience in Ukraine*, 221–238. London: Routledge. DOI: <http://dx.doi.org/10.4324/9781003470601-15> [in English].
9. Molnár, D.I. (2018). Perifériáról perifériára: Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig [From periphery to periphery: the population of Transcarpathia from 1869 to the present day]. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram. URL: <http://real.mtak.hu/id/eprint/81339> [in Hungarian].
10. Kovály, K., & Opiola, W. (2024). In the grip of the crisis: Vulnerability and resilience of the Hungarian minority in Transcarpathia, Ukraine. In: R. Tarvet (Ed.), *European minorities in times of crisis: Negotiating identities* (98–119). London: Routledge. eBook ISB: 9781003426486 [in English].

11. Molnár, D.E., Pallay, K., Molnár, D.I., & Darcsi, K. (2023). Ukrajnai menekültválság és a belső menekültek helyzete a Beregszászi járás határ menti településein 2022-ben [Refugee crisis in Ukraine and the situation of internally displaced persons in the border settlements of the Berehove district in 2022]. *Tér és Társadalom*, 37 (4), 82–99 URL: <https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/3464> [in Hungarian].
12. Bacsó, R., & Pataki, G. (2024). Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetének összehasonlítása napjaink kihívásaiban és a jövőbeni kilátások tükrében [Comparison of the socio-economic situation in Transcarpathia in the light of today's challenges and future prospects]. *Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola*. URL: <https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/4582> [in Hungarian].
13. Kovály, K. (2024). Az etnikai kapcsolati tőke földrajza: Ukrajnai vállalkozók a transznacionalitás útján [The geography of ethnic social capital: Ukrainian entrepreneurs on the path to transnationality]. Budapest: Gondolat Kiadó. ISBN: 9789635565177 [in Hungarian].
14. Havrosh, O. (2025). Naibezpechnishyi rehion: yak viina zminyla demohrafiu i ekonomiku Zakarpattia [The safest region: How the war changed the demography and economy of Transcarpathia]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-viyna-zminyla-demohrafiyu-i-ekonomiku-zakarpattya/33262403.html>. Date of access: 09.04.2025 [in Ukrainian].
15. The National Institute for Strategic Studies. (2025). Novi meshkantsi Zakarpattia: sytuatsiia ta potreby peremishchenoho naselennia [New residents of Transcarpathia: Situation and needs of the displaced population]. <https://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpattya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya>. Date of access: 13.04.2025 [in Ukrainian].
16. State Statistics Service of Ukraine. (2024). Nabir danykh [Data set]. URL: <https://stat.gov.ua>. Date of access: 21.10.2024 [in Ukrainian].
17. Hulik, A., Fedets, I., Anhel, Y., & Kuziakiv, O. (2022). Shchomisiachne opytuvannia pidpriemstv: Ukrainskyi biznes pid chas viiny [Monthly survey of enterprises: Ukrainian business during the war] (Issue 1). URL: http://www.ier.com.ua/ua/areas_of_research/business_climate?pid=6921 Date of access: 21.10.2024 [in Ukrainian].
18. Mukachevo.net. (2025). Z pochatku viiny na Zakarpattia pereikhaly 35 tysiach fakhivtsiv IT-sfery [Since the beginning of the war, 35,000 IT professionals moved to Transcarpathia]. URL: https://mukachevo.net/news/z-pochatku-viiny-na-zakarpattia-pereyikhaly-35-tys-fakhivtsiv-it-sfery-50-vze-zvilnyly-vid-mobilizatsiyi_3573944.html [in Ukrainian].
19. LUN. (2025). Shchokvartalnyi zvit rynku nerukhomosti za I kvartal 2025 [Quarterly real estate market report for the first quarter of 2025]. URL: <https://suspilne.media/uzhhorod/991391-uzgorod-sered-lideriv-zavartistu-zitla-v-ukraini/> Date of access: 21.04.2025 [in Ukrainian].
20. International Organization for Migration (IOM). (2022). Mapping the situation and needs of displaced people in Zakarpatska Oblast (9–27 Nov 2022). Displacement Tracking Matrix. URL: <https://dtm.iom.int/reports/mapping-situation-and-needs-displaced-people-zakarpatska-oblast-9-27-nov-2022> Date of access: 14.03.2025 [in English].